

Mária Terézia és a parasztok.

Írta: SZABÓ DEZSŐ.

Mária Terézia az 1764/65. országgyűlésen az adó jelentékeny fel-emelését kérte a magyar rendektől, akik azonban igen kevés hajlandóságot mutattak a királynő kívánságának teljesítésére és a maguk álláspontjának megokolásaképpen arra hivatkoztak, hogy a paraszt szegény és több adót már nem fizethet. A királyné mindazonáltal ragaszkodott ahhoz, hogy az eddiginél több adót kapjon, ezért tehát 1764 szept. 19-én kelt leiratában azt felelte a rendeknek, hogy a maga részéről mindent meg fog tenni az iránt, hogy a paraszt képesebb legyen terhei elviselésére és ehhez hozzátette még a következőket: ha a karok és rendek hasonló okból az adózó nép megvédésére alkalmas eszközöket alkalmaznának,¹ meg van győződve róla, hogy menne a dolog. Nov. 8-i leiratában azután már nyíltabban is rámutatott arra, mi ez az alkalmas eszköz és ezekéi írta a rendeknek: reméli, hogy a parasztok minden törvénytelen és meg nem engedett elnyomása és kizsárolása ellen az 1723: 18. t.-c.-nek is megfelelően hatékony orvosságokról fognak gondoskodni.² Ennek elérésére egy törvénycikk alkotását tartotta volna legmegfelelőbbnek és meg is kísérelte, hogy ennek szövegére nézve a törvényalkotás akkori gyakorlatának megfelelően, királyi leiratok és a rendi országgyűlés feliratai útján megegyezés jöjjön létre. Ez a reménye azonban hiúnak bizonyult, mert az általa javasolt törvényszöveg ellen igen nyomós kifogásai voltak a rendeknek. Erre a türelmét vesztett királynő 1765 márc. 6-án egy újabb leiratot küldött a rendeknek, melyben elpanaszolta, mily nehezére esett neki, hogy az országgyűlés az urbáriumra vonatkozólag az ő jóakaró előterjesztéséhez hozzájárulni nem akar és erre irányuló tervezetét el nem fogadja. Hogy tehát szándékait a rendek pontosan megismerjék, leküldi az országgyűlésnek azt a törvényszöveget, amelyen változtatni már semmit sem hajlandó.³

Ez a szöveg a „törvénycikk az urbáriumról” címet viselte és ilyenformán szólt: Az adózó nép elnyomásának mindenáron való megakadá-

¹ *Pari ratione congrua pro conservanda contribuyente plebe adhibuerint media.* M. N. Múzeum Fol. Lat. 643. 86.

² *Contra quasvis illegales et illicitas oppressiones et enervationes iuxta etiam IS: 1723 efficacissima remédia praeserventur.* U. o. 89. *Horváth M.: Az 1764. orsz. gyűlés története.* Kisebb munkái, I. 412.

³ *Aegre nobis.. .percipere fuit, quod, .de urbaniis . . . ad benignam propositionem nostram semet accomodare formatumque circa haec puncta articulorum tenorem amplecti haud velint. Quae desuper ulterior nostra intentio sit, eisdem Statibus et Ordinibus ultimatum declarando . . . hisce benigne significandum duximus . . . una déclarantes, quod puncti huius inarticulationem nullo alio modo concedere nobis firmum sit.* Országos levéltár. Originales referadae. 1765. 51.

lyozására és orvoslására a megyék hivatalnokai pontosan tartják be az 1723: 18 és az 1715: 97 és 101 t.c.-t; a megyék alispánjai pedig, ha a szegény nép elnyomásáról tudomást vesznek, az elnyomottak panaszait meg nem várva, a legközelebbi megyegyűlésen vagy megyei ítélőszék alkalmával, 100 forint bírság terhe alatt tegyenek jelentést és minden kihágást elkövető egyén ellen a törvényes rendet megtartva, hivatalból járjanak el s a vétek mértékéhez képest szabjanak ki igazságos büntetést és ezáltal tegyék hatásossá jelen törvénycikket, illetőleg szüntessék meg ilyenformán az úrbéri szolgálatokon kívül idők folyamán divatba jött, de nem köteles terheket. Ahol nincs törvényes urbárium, azt a törvényes formák között ugyancsak az alispánok szerkesszék meg és minden kiállítandó urbárium egy példányát levéltárunkban őrizzék meg; ahol már van urbárium, ott birtokon kívül meg van engedve úrbéri pörökben a királyi curiához való fellebbezés, viszont az ezután készítendő urbáriumokra s a fentiek végrehajtására nézve Öfelségének legfőbb felügyeleti joga marad érvényben.¹

Ugyanakkor, mikor az urbáriumról szóló leiratát és az ahhoz csatolt törvénycikk tervezetét Mária Terézia az országgyűlésnek leküldötte, a kancellárnak még külön is irt levelet, amelyben a következőkre szólította fel: adja a rendnek tudtára, hogy ezektől semmiben el nem tér és ezekkel ellenkező előterjesztést el nem fogad; ezenkívül hozzátette: reméli, hogy a rendek ezekhez bizonyára hozzá fognak járulni, mivel mindez törvényen alapszik és az ország javára irányul; ha pedig reménye ellenére mindezt egyetlenegy betű elhagyása nélkül el nem fogadják,² egyáltalában ne legyen az urbáriumról törvénycikk. Végül arra is figyelmeztette a kancellárt, hogy ha az általa javasolt törvénycikket el nem fogadják, akkor „az eddigi törvények szerint és a legfőbb lénytől nyert felhatalmazás alapján a közjóval, királyi kötelességünkhöz hiven, ezután is minden alkalmas módon törődni fogunk.”³

A királyi leirat határozott hangjával azt akarta elérni, hogy a rendek attól megszelídülve engedékenyek legyenek. Mindez azonban nem következett be és ennek meg is voltak a maguk nyomós okai. Mária Terézia javaslata u. i. noha látszatra a régi törvényekre támaszkodott, mégis lényeges újításokat tartalmazott, mert egyrészt hivatalból üldözendőnek minősítette a földesúrnak a jobbaggyal szemben való erőszakosságát, ami tulment az idézett törvények rendelkezésein, másrészt az urbáriumok egy része alapján felmerülő perek esetére az eddigtől eltérő rendet állapított meg. Eddig u. i. az volt a szokás, hogy ha a földesúr és a paraszt pörét a megye eldöntötte, az ítéletet a királyi curiához, vagyis az igazságszolgáltatás legfelső fórumához fellebbezték meg. Ezzel szemben az új törvényjavaslat, midőn elrendelte, hogy ahol eddig nem volt urbárium, ezután ott is kell urbáriumot készíteni, az eddig követett rendet az ezután készített urbáriumokra nézve elhagyta, minthogy a belőlük folyó pörök esetére a király személyét jelölte meg olyannak, mint aki a döntésre a legfelsőbb fokon illetékes. Ez a rendelkezés pedig a gyakorlatba átvive annyit jelentett, hogy az úrbéri pörök intézését kivette a bírói hatóság kezéből és egy politikai fórum, azaz a helytartótanács hatáskörébe

¹ U. o.

² Ad literam non accesserint.

³ *luxta leges hactenus constitutas datamque nobis a supremo numine potestatem salutis securitatis publicae posthac etiam omni meliori modo pro regio munere nostro clementer sumis prospecturae.* U. o.

utalta, ez a hatóság lévén az a kormányzék, mely magyarországi köz-igazgatási ügyekben a legfelsőbb fokon referált az uralkodónak. A helytartótanácsnak a mindenkori uralkodótól való függése pedig minden törvény ellenére tényleg fönállott, vagyis nem volt olyan független a király -lyal szemben, mint a bíróságok. Eppen erre való tekintettel nem is járult hozzá az országgyűlés a királynő tervezetéhez.¹

Mária Terézia pedig csakugyan úgy járt el, amint azt az országgyűlésnek megígérte s megpróbálta, hogy a paraszt elnyomását csökkentse. E célból magukkal a paraszttal keresett és talált is érintkezést. Milyen módon tudott a paraszttal összeköttetésbe lépni, azt egész határozottan meg nem mondhatjuk, mert a közvetítők, már t. i. akik csakugyan azok voltak, gondosan igyekeztek ennek minden nyomát eltakarítani, akiket pedig a megyék mint ilyeneket kinyomoztak, azok csak mások eszközei és sokkal kisebb emberek voltak, semhogy a magas állású személyekig közvetlenül feljuthattak volna. Az azonban kétségtelen, hogy egykorúak a katonai rendet, főleg pedig a német tiszteket tartották olyanoknak, mint akiknek a keze benne volt azokban az eseményekben, amelyek az országgyűlés sikertelen tárgyalásai idején, majd annak befejezése után bekövetkeztek.² Amit ezek az emberek elértek, az abban állott, hogy a paraszt bajainak orvoslásáért most már nem a törvényes utón folyamodott, vagyis nem az úriszék és a megyei ítélőszék útján igyekezett a maga igazát elérni, hanem közvetlenül az uralkodóhoz fordult panaszával földesura ellen és a királynétől várta nehéz sorsának javítását és terheinek könnyítését.

A jobbágyoknak Mária Teréziához benyújtott folyamodásai az ügyeikről szóló iratokhoz csatolva néha eredeti szövegben is ránk maradtak, máskor viszont a királynőnek a magyar hatóságokhoz küldött intézkedéseiből, vagy a hozzájuk csatolt iratjegyzékekből csupán tartalmilag ismerjük őket. Ezeknek a kérvényeknek formája elég változatos. Előfordul, hogy egy-egy jobbágy a maga nevében és személyében áll elő panaszával földesura ellen,³ máskor egy-egy paraszt az egész falu nevében vádolja földesurát,⁴ legtöbbször azonban minden név emlí-

¹ Mária Teréziának az úrbérre vonatkozó törvénytervezete első perctől kezdve általános megütközést keltett az országgyűlésen és amint a kancellár azt 1765 febr. 25-én a királynőnek jelentette, a törvénytervezet „nagy hatással volt a mágnásokra és a rendekre egyaránt”, éppen azért, folytatta a kancellár, legjobb lenne „de urbarialibus zu abstrahieren”. Midőn ezt eléje terjesztették, febr. 27-én a királyné úgy határozott, hogy ha változatlanul el nem fogadják javaslatát, nem lesz semmiféle törvény az urbáriumról. Ennek megfelelően ment el aztán a fent közölt értesítés a rendekhez és a kancellárhoz. Orsz. ltár. Örig. refer. 1765. 49. 50.

² Ezt a feltevést a következők teszik valószínűvé: 1. a parasztmozgalom későbbi folyamán sokszor panaszkodtak a megyei hatóságok, hogy a katonák az ő dolgaikba beleavatkoznak, rendelkezéseiket nem teljesítik, a parasztek erőszakosságát tétlenül nézik és ezáltal őket mintegy buzdítják a földesúrnak való ellenállásra. 2. A parasztmozgalom későbbi folyamán 1766 jun. 6. Festetics Pál így írt Bécsből apjának: „Az parasztek német correspondenciáját nem volt bolond ember az ki feltette s bizonyosan német tisztnek kellett lenni s ezek legnagyobb eszközök a dologban.” (Keszthelyi levéltár. Literae secretiores.) Festetics ekkor tanácsos volt Bécsben az udvari kamaránál és a jobbágyügyre vonatkozó egész levelezéséből látszik, hogy mindig jól volt informálva.

³ Pl. Biliege Miklós jobbágy folyamodványa a királynőhöz földesura Inkey Boldizsár ellen. Orsz. Levéltár. Urbarialia 1765. nov. 26.

⁴ Van pl. ilyen aláírású kérvény: Frantz Kiss, Bauer von und in Namen der gantzen Dorfgemeinde Miere. U. o. 1765. okt. 14.

tése nélkül valamely falu, vagy valamely földesúr összes jobbágjai nevében beszélnek¹ és magyar, latin vagy német nyelven vannak írva.

A kérvények föltétlenül több ember kezéből kerültek ki: Egy részükre jellemző a nagyon alázatos stílus. Az ilyen kérvények egyike pl. Így hangzik: „Dicsértessék a Jézus Krisztus. Fölséges Királyné Asszonyunk! Isten kegyelméből országunk kegyes istápjja, oh, mely régen szegény romlott hazánk szomorú és bús állapotban vala, mivel sehol szomorodott szívének semmi vigasztalását nem remélhette, de ime szegény országunk istápjja és szép fényes csillaga mostanság megjelent, aki is ide elvezetett, hogy nyitva legyen a békesség és irgalmasság ajtaja, amely által az igazságosság kegye osztatik; ezért is országunk kegyes királynője, Mária Terézia áldott lábai csókolásával kegyesen szárnyai alatt levő tekintetes nemes Vas vármegyében sótonyi és nyögéri Draskovics Leopoldina földesasszonyunk összes jobbági folyamodunk Felségedhez ezen kis könyörgő csekély instantiánkkal.”²

Ugyanez a túlságosan alázatos, de amellettt bizalommal teljes hang szólal meg a peresztegi (Sopron megye) jobbágyok kérvényében is, amely pedig így hangzik: „Térdeinkre esvén Felséged királyi széke előtt keserves panaszainkat kénytelenítettünk Felséged kegyes és irgalmas szemei elejibe terjeszteni, miképpen mi szegény adózó jobbágyok az földesuraságtól házainkhoz szabattatott értékeinkhez képest esztendőnként fölöttébb is nagyon és elviselhetetlen mód szerint vagyunk terhelve”³.

Ezek a folyamodások még csak egyszerű kérvények, anélkül, hogy valamit is átvinnének azokból a jelszavakból, amelyeket az udvar ez időben a maga ügyének támogatására a magyarországi nemesség ellen felhozni szokott. Sűrűn találkozunk azonban olyan folyamodványokkal is, amelyek még a kifejezésekben is szinte szószerint egyeznek ugyan meg az előbbi kérvények gondolatmenetével, de egyetmást már átvesznek a királynő és az udvar gondolkozásmódjának kedves kifejezései közül is. Ilyen pl. a peresznyei (Sopron m.) jobbágyok folyamodása, amely ezeket mondja: „Elviselhetetlen terheinket Felséged kegyes trónusa elébe alázatos térdhajtásunkkal terjeszteni kénytelenítettünk. avégre t. i. mivelhogy rész szerint a mi örökös földesuraságunk néhai Eszterházy Dániel Ó Excellenciája maradéki, rész szerint pedig azoknak tisztelt által ügyannyira terhelhetünk, hogy majd-majd Felséged adományainak kifizetésére is elégtelenek leszünk, hacsak Felséged anyai kegyessége rajtunk nem fog könyörülni.”⁴ Akik ezt írták, azok már tudták, hogy a királyné azért akar a paraszt sorsán könnyíteni, mert az fizeti az adót, tehát hozzá, mint ügyekben érdekelt pártfogóhoz bizalommal folyamodhatnak. Ugyanezt a gondolatot fejezi ki a hidegségieknek Gróf Széchenyi Antal ellen benyújtott folyamodványa, amely így kéri a királynét: „Méltóztassék Felséged ország törvénye szerint istenes urbáriumot csináltatni, azt kezünkbe adatni, hogy mind Felségednek tovább is adózhassunk, mind az földesuraságnak szolgálhassunk, mind pediglen magunknak és gyermekeinknek mindennapi kenyerünket megkereshessük.”⁵

Mások kérvényei még tovább mentek a királynéra való hivatkozásban és folyamodásukat szinte az országgyűlési események természetes

¹ Pl. „Batthyány Ádám és Zsigmond összes parasztjai.” U. o. 1765. nov. 26.

² Orsz. Levéltár. Benigna mandata. 1765. aug. 12.

³ U. o. Processus urbanales 1765. 47. nov. 4.

⁴ U. o. 1765. Processus urbanales 7H. dec. 20.

⁵ U. o. Urjbarialia 1765. okt. 31.

következményének igyekeztek feltüntetni. Ilyen volt több zalai falu kérvénye, melyek parasztjai így írtak a királynénak: „Felséges császárné, apostoli királyné asszonyunk. Nagy alázatossággal térdeinket meghajtván kénytelenítettünk Felséged kegyelmes színe elejibe folyamodnunk, avégre t. i., hogy az elmúlt országgyűlésnek alkalmatosságával minemű kegyelmes parancsolatot adott legyen Felséged országunkban a szegény robotozó jobbágyok iránt, annak értelmét még mind ez ideig semmiképpen ki nem tapasztalhattuk, sem értettük együgyű voltunkhoz képest, hanem más hasonló szegény jobbágyoknak panaszaiból hallottuk, hogy akik Felséged eleibe folyamodtak, megnyugtattak. Mihez képest mi is Felséged könyörületesség szívéhez folyamodunk és panaszunkat Felségednek alázatosan megpanaszoljuk . . . Leborulván könyörgünk Felségednek, hogy eltűrhetetlen s elszenvedhetetlen terhünket kegyelmesen megkönnyíteni s a Felségedtől elrendelt resolúcióját szegény jobbágyaihoz kiadni méltóztassék, melyet is óhajtvá várunk, mert megszomorodtunk. Mely Felséged irgalmasságát, tudjuk, meg nem szolgálhatjuk, hanem az irgalmasságnak Úra és Istene jutalmazza meg bőségesen Felségednek, mink is pediglen mindennapi imádságunkban hosszú életéért és szerencsésen való uralkodásáért Felségednek az úr Istent kérni meg nem szűnünk. Midőn Felségedtől mind kegyelmes pártfogónktól kegyes választ váránk, maradunk Felséges császári és apostoli királyi kegyelmes asszonyunknak szegény megnyomorodott hű szolgálói és irgalmasságot váró jobbágyi Zalavármegyében, Istvádon, Gyűrűsön és Szöpötkön lakozók.”¹ Ez a szöveg mutatja, hogy aki ezt írta, az már többet is tudott, mint csupán azt, hogy a parasztok terheik könnyítéséért a királynéhoz folyamodhatnak.

A parasztoknak azt a határtalan bizalmát, amelyet kérvényeik Mária Terézia iránt mutatnak, még inkább kiélezi némely folyamodványának az a része, amely arról szól, miképpen értesítse őket elhatározásáról a királyné, mert hát a folyamodók meg voltak róla győződve, hogy Mária Terézia személyesen dönt az ügyükben és többé nem bízza annak elintézését se a földesurakra, se a vármegyére. Éppen ezért írták az Inkeyek újudvari (Zala megye) parasztjai a következőket a királynőnek: „Minemű választ Felséged ad, méltóztassék a magunk kezébe adni, mert ha más tiszt uraimék kezébe adatik, nem jön az kezünkbe, mert hamar eltévesztik, hogy az szegénységnek ne szolgálhasson.”²

Miért várta a paraszt azt, hogy a királynő az erről szóló törvények és az eddig követett eljárás teljes fel forgatásával fog érdekükben fellépni és miért nem hitte inkább azt, amit Mária Terézia tényleg cselekedett, hogy a magyar törvényeket megtartva, a bennük előirt uion siet a paraszt segítségére? A parasztok ezen hiedelmének oka egy a robot ügyében kiadott királyi leirat volt, amelyet egyes helyeken nagy titokban megmutattak a parasztoknak, másutt pedig mint a parasztok ügyét eldöntő okmányra hivatkoztak reá, de senkinek meg nem mutatták. A jobbágyok ügyében szóló ezen elhatározás „a magyar tanácsból” 1765 márc. 14-én Bécsben kelt, a Batthyány grófoknak szólt és az ő rödőni birtokukra vonatkozott volna. Ezt az okmányt Bauer József Ignác expeditor, Höger Frigyes és Eberl János esküdtek adták ki pecsét alatt; kiállítás költségei 13 forint 25 krajcárt tettek ki, amely összeget Pruckner Márton és János

¹U. o. Orig. refer. 1765. 262.

²U. o. Urbarialia 1765. szept. 7.

fizették ki a kiállítónak.¹ „A magyar tanács”-ból² kelt kiadmány szerint a szolgálaim anyaik és robotjaik csökkentése miatt folyamodó rődönieknek a következők jelentetnek ki: robot egy jobbágytelek után évi 16 nap, kisebb ház után 10 nap; készpénzfizetés egy jobbágytelek után 5 forint, egyébként 1 frt 48 kr.³ Ez az okmány állandóan nagy szerepet játszott a dunántúli parasztok közt. A hatóságoknak természetesen nem adták oda, viszont mindent megtettek a Pruckner testvérek, hogy ha nem is az írás, de legalább annak híre eljusson a parasztok közé. Mivel pedig félni kellett, hogy a hatóság mégis megtalálja valahogy náluk, nem is maguk a Pruckner testvérek, hanem egy Czapfel János nevű jobbágy őrizte azt magánál.⁴

Míg a Pruckner testvérek írást is tudtak felmutatni, mely a parasztok ügyének kedvező eldöntését foglalta magában, más ilyen beavatott parasztok már nem tudták Bécsből magukkal elhozni, csupán csak látták azt az írást, vagy hallották annak az írásnak tartalmát, mely a parasztok ügyének elintézését foglalta magában. Zala megyében az újudvariak ügyében tartott vizsgálat alkalmával kitűnt, hogy Ágoston András nevű paraszt ezeket szokta mondogatni a többi jobbágyoknak: „A királyné még ezelőtt két esztendővel kiadta az igazságot a jobbágyoknak, de minthogy az földesurak elröjtötték, megparancsolta az királyné, hogy hét esztendeig ne robotoljanak”.⁵ Mivel ez az intézkedés igen kedvező volt a parasztoknak, természetes, hogy senki nem kételkedett Ágoston szavainak hitelességén.

Vasmegyében a Pruckner testvéreken kívül a Dobrafalván lakó Kramer György nevű paraszt volt a királyné akaratának a legpontosabb ismerője. Ez a Kramer is elment Bécsbe, hogy megtudja, mi is a parasztok ügyében az igazság. Ő már nem tudott Bécsben semmiféle írásra szert tenni, de mivel az írásnak mégis több hitele volt az olvasni nem tudó paraszt nép előtt, mint az egyszerű szónak, Bécsből hazajövet elment a falu tanítójához Braun Sebestyénhez és a következő levelet íratta meg vele: „Minekutána az panaszkozó jobbágyágnak instantiáját azoknak Bécsben tartózkodó követei az udvarhoz beadták, elsőben az felső kamarához relegáltattak, az hol is négy papi és négy világi uri személyektől megkérdeztettek, igazak légyenek-e azok panaszai. Ok pedig igazaknak lenni deklarálván, azon uri személyek által az magyar kamarához küldettek. Ott ismét instantiájoknak minden punctumira hasonlóképp megkérdeztetvén, az alsó magyar kancelláriához relegáltattak, azhol is gróf Brunswicktól olyan tanácsot nyertek, hogy az proxime tartandó dominialis sedesig semmire se accedáljanak, mely ha kedvek szerint nem léssen, ismét Bécsbe menjenek”. Egy paraszt, aki úgy látszik olvasni is tudott, vallomása 'szerint látott is egy ilyen levelet, amelyben szerinte

¹ A költségeket így részletezi a ránk maradt számla: Werner Antal fourier kapott az utért és fáradságért 4 frt 30 krt, a memoriális készítése került 1 frt 20 kr.-ba, a bélyeg és a papír 15 kr.-ba, az étel és ital 4 frt 55 kr.-ba, az apró kiadások (írás stb) 2 irt 15 krt tettek ki.

² Ex consilio Hungarico.

³ U o. Nádori levéltár. No. 10. fasc. 13, lad. 12.

⁴ Ezért az okmányért később Pruckner János 5 évi, Pruckner Márton 2 évi, Czapfel János 1 évi fogságot kapott. Hogy ki hamisította ezt az okmányt, nem tudták kinyomozni, éppen azért a kancellária 1767 febr. 3-án arra hivatkozva, hogy mivel eddig nem tudták kideríteni szerzőjét, ez ügyben a további vizsgálatot megszüntette. U. o. Conceptus referadarum 1767. 30.

⁵ U. o. Orig. refer. 1766. 567.

benne volt, hogy a panaszosok április 5-6-án érkeztek Bécsbe, ahol ezek az egyházi és világi egyének azt mondták nekik, hogy ha május 1-ig az úriszéknek nem lesz vége, menjenek ismét Bécsbe, azonban az uraság által bevetett földet már most is a parasztnak kell adni. Szerinte ennek a levélnek végére még ez is oda lett volna írva: „Ezen levél a parasztoktól faluról-falura küldessék és az uraság tisztjei kezébe ne adassék”.¹

Természetes, hogy annak, aki egyszer az udvarral összeköttetésben levőnek mondotta magát, erre az összeköttetésre azután is hivatkoznia kellett, annyival is inkább, mert a királynő fentebb megígért intézkedése késett. Júliusban tehát Kramer már egy másik levéllel állott elő, amelyet nem itthon íratott, hanem amely az ő állítása szerint a kancelláriától való volt, s amely a királynővel való tárgyalást tartalmazta. Mária Terézia 1765 júliusában Bécsből Innsbruckba ment. Útközben, mikor Grácba ért, Kramer az ő állítása szerint hozzá tudott férközni és azt a feleletet nyerte, hogy ügyükben a választ a királynő már régen elküldette. Kramer mutatott is 1765 júliusában a parasztnak egy a kancellária által kiadott okmányt, amely a királynő elhatározását tartalmazta, de ez az okirat nem maradt ránk.

Noha az általa megígért királyi rendelet sohasem ment el a parasztnak, Kramer továbbra is a királyné szándékait legjobban ismerő egyéniség szerepét adta. Mikor az izgatók munkája már meghozta gyümölcsét és az izgalom oly magas fokra hágott a parasztnak körében, hogy Mária Terézia is kénytelen volt beavatkozni és elrendelni, hogy további intézkedéséig minden a régi állapotban maradjon, Kramer a szolgabíró, aki ezt a királyi parancsot a parasztnak előtt kihirdette, félbeszakította és ezeket mondotta: „Nem ez Őfelsége akarata; a papiros türelmes és mindent felvesz; a megye és a földesúr egyaránt a parasztnak elnyomására tör, azért az összes parasztnak együttesek abban, hogy panaszai végleges elintézéséig datiat nem adnak s havonta egy napot dolgoznak”.²

Míg Kramer Vasban a német parasztnak izgatta földesuraik ellen, ugyanott a magyar parasztnak való érintkezés egy Bejczy István nevű ügyvéd műve volt,³ akinek szerepét azonban nem ismerjük részletesebben.

Noha ígéreteknél egyebet Kramer sem tudott a parasztnak Bécsből hozni, volt olyan vakmerő egyén, aki még Kramer érnél is tovább ment és még jobban hitegette elbeszéléseivel a jobbágyokat. Nincs miért csodálkozni rajta, hogy ilyen emberek nagyobb számmal is akadtak, mert hiszen a hangulat annyira kedvezett nekik, hogy alig lehetett volna olyat mondaniuk, amit a parasztnak el ne hittek volna. A radafalvai Talkner Mihály nevű parasztnak már egyenesen azt beszélte a többi jobbágyoknak, hogy amikor ő Bécsben járt, magával a királynéval beszélgetett a falu parasztnak bajairól, amelyek hallatára Mária Terézia azt mondotta neki, hogy: „Radafalvát az gróf Ádámtól elveszi azon okból, hogy igen lator”. O azonban könyörgött a királynénak a gróftól, aki meg is Ígerte neki, hogy mégsem veszi el a falut tőle.⁴ Mivel a falu csakugyan Batthyány kezében maradt, senki sem kételkedhetett Talkner meséjének valódiságában.

¹ Braun tanító vallomása 1765. május 1. Orsz. levélt. Helytartótanács levelei 1765. 348.

² U. o. Örig. refer. 1766. 9.

³ U. o. Örig., refer. 1765. 281. Nádoriltár No 429. fasc 13 lad. 5.

⁴ U. o. Helytartótanács levelei. 1765. 348.

Hogy tényleg kaptak-e a királynétól Írásbeli választ a Bécsbe járó parasztküldöttségek és csakugyan beszéltek-e a királynéval, ez iránt csak a paraszttmozgalom későbbi folyamán indult meg a vizsgálat; az azonban bizonyos, hogy a parasztnak ez időben állandóan voltak embereik Bécsben, akik a parasztnak ügyeit vagy tényleg rendezték, vagy legalább is úgy tettek, mintha csakugyan rendezték volna és akik következetesen Mária Teréziának irántuk való jóakarásával és velük való összeköttetésével kérkedtek. A parasztnak egészen nyíltan is beszéltek erről maguk között. 1765 március 21-én az Erdődy grófok kertésze Monyorókerékről Egyházasfüzesre ment és az ottani vendégfogadóban hallotta, amint egy németujvári parasztnak a következőket mondotta a füzesi parasztnak: „Menjenek csak Bécsbe, ott az Arany Szitánál keressék fel az Németujvár dominiumbeli jobbágyot, kit az többi közönséges akarattal ott fönt hagyott, az el fogja őket az Szentháromságnál lakozó Szonleitnerhez vezetni, akinek az fölteendő instantiáért két forintot kell nekik fizetni s azután semmit se búsuljanak többet”.¹ Kivolt az a „Németujvár dominiumbeli jobbágy”, aki a parasztnak állandó képviselőjeként lakott Bécsben, aligha lehet pontosan megmondani, de alighanem a föntebb említett Kramer, akit csakugyan számtalanszor találunk Bécsben és aki tényleg bizonyos érintkezésben állott az udvarral és aki csakugyan érezte is a maga személyének nagy fontosságát. Vele történt meg az, hogy amikor a megye Dobrafalván a parasztnak az uraság ellen való panaszai ügyében vizsgálatot tartott, amelyen az urasági ügyész is résztvett, Kramer az ügyészt megtámadta és a maga jelentőségét jól ismerő ember bátorságával ezeket mondotta neki: „Menjen az úr innen, mert az úr nem az én uram, én már másikat találtam; én épp oly becsületes vagyok, mint az úr és én hamarabb be tudok jutni Mária Teréziához, mint az úr!”²

A somogyi parasztnak közt ifj. Petrikovics János és Gravecz János szentmiklósi parasztnak voltak az udvar szándékának ismerői és terjesztői. Ezek bejárták Somogyban a falukat, pénzt gyűjtöttek a parasztnak közt azon a címen, hogy Bécsbe mennek ügyükben. Maguk a szentmiklósiak 84 forintot szedtek össze számukra, a beleznaiak 24 forintot és így tovább. Ezek is azt mondották a somogyi parasztnak, mint a többiek Zalában és Vasban, hogy t. i. kedvező választ hoztak számukra Bécsből, még pedig pedig magától az udvartól s azután faluról-falura járva, erre a jó hírre hivatkozva igyekeztek a parasztnak a Bécsbe való menetelre biztatni, ami nem egy helyen sikerült is nekik, mint pl. Csurgón, Nagymarosban, stb.³

Ezek mesélték el bécsi útjukat legkörülményesebben a parasztnak. Elbeszélésük szerint mikor ők Mária Teréziánál jártak, ott volt József császár, Batthyány nádor és Nádasdy horvát bán is. A királynő ekkor ezt kérdezte a nádortól: „No palatínus, a te jobbágyaid miképpen vannak?“, mire a nádor azt felelte, hogy az ő parasztnjai sárga csizmában mennek

¹ U. o. Semmi okunk nincsen, hogy ne az itt nevezett Szonleitnerben lássuk a Mária Teréziához német nyelven intézett parasztn-kérvények legalább is egyik szerzőjét. Bizonyára ő volt a vasmegyei németnyelvű parasztnok Írásos tolmácsa.

² U. o. Ez időben egyáltalában sűrűn fordultak meg a parasztnak Bécsben. A fönt említetteknel sokkal kevésbé neves vasmegyei agitátor, Soós Mihály 1766 szept. 12-én tartott vallatásakor azt mondotta, hogy egy év leforgása alatt nem kevesebbszer, mint négyszer volt Bécsben és ezen utainak költségeit mindig megfizették a vasmegyei parasztnok. U. o. Órig. refer. 1766. 567.

³ U. o. Urbarialia 1765. dec. 28. Ezek még 1765 folyamán bevallották, hogy amit mondottak, nem az udvarban, hanem egybeült hallották.

kapálni és kaszálni. Erre Ófelsége a szomszéd szobából behívatta a nádor három jobbágját, akik rongyokban voltak és jól összeszidta a nádort. Ezután a bán is rátámadt a nádorra és annyira összevesztek, hogy végül mind a ketten huncutnak nevezték egymást. Ekkor a királynő meghagyta a nádornak, hogy tegye le a kardját, mert nem lesz tovább nádor, hanem a bán nevezte ki nádornak és neki adta Németujvárt. Ezután a nádor három köből pénzt ígért a királynőnek, ha lefejezti a parasztokat, mire József így szólt: „Te, palatinus gazdag ember vagy, én árva vagyok, az anyám pedig özvegy, a pénzre szükségünk vagyon; csak add meg a három köből pénzt, melyet az anyámnak ígértél és én véghezviszem, hogy azon három jobbágyok megöletnek.”¹

A Bécsben sohasem járt agitátorok a Bécsben tényleg jártakkal egyformán buzgólkodtak azon, hogy a parasztokat minden jónak ígéréssel a földesúrral szemben a királyné részére nyerjék. Szinte hihetetlen merészséggel és nyíltsággal jártak el. Kramer egyenesen çurrenseket küldött faluról-falura, Dobrafalvára hívatta gróf Batthyány Ádám parasztjainak kiküldötteit s ott 1765 jul. 14-én előadta nekik, hogy Bécsben irást adtak neki, mely szerint búzából, rozsból, árpából tizedet kell adni, hegyvámot fizetni azonban nem tartoznak, viszont havonta csak egy napot kötelesek robotolni. Ugyanezt az eljárást követte máskor is a parasztokkal való érintkezéseiben: rendszerint meghívó leveleket küldött szét a falvakba, ahonét két-két embert hívott magához, hogy velük a szükséges dolgokat megbeszélje. Egy paraszt, aki látott ilyen currenset, azt vallotta, hogy azon rajta volt az is, hogy az utolsó, aki olvassa, vigye vissza Kramerhez,² ami nyilvánvalóan óvintézkedés volt, hogy Kramer meghívója illetéktelen kézbe ne kerülhessen. Ezekben a gyűléseken, amiket Kramer hívott össze, „a közönséges szükségre” való hivatkozással 3 garast vetettek ki minden parasztra,³ mert hiszen a bécsi utak költségeit elő is kellett valahonnan teremteni.

Természetes, hogy az ügyesen megszervezett izgatásnak nem maradhatott el az eredménye sem és az 1765. év folyamán nagy számmal érkeztek Magyarországból a királynéhoz a parasztok kérvényei, amelyek mind egyformán sorsuk orvoslását kérték tőle. Kétségtelen, hogy ezen folyamódások egyik oka maga a parasztok rossz sorsa volt, de az is kétségtelen, hogy ezenkívül nagy szerepet játszott az izgatók munkája és a többi folyamódó példája is. Vas megye gyűlése 1765 nov. 9-én hivatalosan állapította meg, hogy a hozzá a királynő útján eljuttatott panaszok egy része nem felel meg a valóságnak és a maga igazolására a megye fölterjesztette a királynőhöz a parasztok vallomásait is. amelyekben benne volt, hogy ők „egyedül mások példájára indultak az instantiára”.⁴ Ugyanezt mondotta már korábban is a parasztjai által a királynőnél bepanaszolt Batthyány nádor, hogy az ő parasztjai a szomszédos uradalmak panaszainak hatása

¹ U. o. Urbarialia 1766 július 22. Ugyanezen alkalommal az 1766 febr. 5-én tett vallomások szerint Ófelsége Petrikovics arcát is megcirógatta s azt mondta neki, hogy reméljen. U. o. 1766 febr. 6.

² Ü. o. Orig. refer. 1766. 9.

³ U. o. Urbarialia 1765 július 31. A parasztoktól való pénzszedés szokása továbbra is fennmaradt. 1766 nyarán Vasban egy Kotnyák nevű paraszt ellen, aki akkor a főizgatók közé tartozott, külön vádpont volt az, hogy a parasztok közt pénzt gyűjt. U. o. Orig. refer. 1766. 290. Erről a Kotnyákról különben tudjuk, hogy összeköttetésben állott Kramerrel (Orsz. ltár Órig. refer. 1766. 331), ami valószínűvé teszi, hogy az izgatók közt általában véve is volt valami összeköttetés.

⁴ U. o. Urbarialia 1765 nov. 21.

alatt jelentették fel őt Őfelségénél, sőt a parasztek akkor is csak utólag járultak hozzá a nevükben beadott folyamodványhoz. Ugyanaz az eset fordult elő a kemendieknel is, akik nyíltan bevallották, hogy nem akartak a királynőhöz fordulni, hanem kérvényüket Bejczy István írta és küldötte föl Bécsbe az ő hozzájárulásuk nélkül.² Bozsok és Szerdahely parasztjai is azt vallották, hogy panaszaik előadásában a kérvény írója tévedett.³ Mivel a bozsokiak panaszainak megvizsgálása a királynő parancsára történt és tényleg beigazolódtott az, hogy a kérvény írója mást irt be a folyamodásba, mint amit a parasztek mondtak, Mária Terézia 1765 május 25-én elrendelte, hogy ezentúl a kérvényezőknek alá kell írni a folyamodást.⁴ Ezt a rendeletet azonban a gyakorlatban nem lehetett végrehajtani.

Miképpen járt el a királynő a hozzá juttatott kérvények hatása alatt? Mint alkotmányos uralkodó nem tehetett egyebet, mint hogy a szokásos utón eljuttatta azokat azon legalsóbb közigazgatási hatósághoz, amelyre a törvény a jobbagyok ügyeinek intézését bizta, t. i. a vármegyéhez, meghagyván a megyéhez intézett rendeletében, hogy a panasz ügyében járjon el s eljárásáról tegyen neki jelentést. Egyetlenegy dolog mutatta csak a vármegyének, hogy itt valami irányváltozásról van szó s ez volt az a szigorú hang, amelyen a királyi rendeletek szólottak. A királyi parancs u. i. a parasztek panaszát előre is beigazolt ténynek vette és nemcsak igen kemény kifejezésekkel élezte ki a panasz tényét a nemesség ellen, hanem szokatlan erélyességgel támadt a megyére is, hogy kötelességéhez képest miért nem járt el a parasztek érdekében. Az első ilyen királyi leirat 1765 febr. 4-én ment el Veresberény és Kenése parasztjainak ügyében Veszprém megyéhez⁵ és nemcsak azt tartalmazta, hogy a megye indítson vizsgálatot „a földesúr szigorú uralma miatt”,⁶ hanem arra is utasította a helytartótanácsot, kérdezze meg a vármegyét, hogy „a hozzá folyamodóknak hivatalos kötelessége szerint miért nem szolgáltatott megfelelő jogorvoslatot”,⁷ s azután a megye jelentését a maga véleményével együtt küldje fel hozzá. Amint ebből látszik, a királyi intézkedésnek az volt az alapja, hogy a parasztnak igaza van, a földesúr és a megye nem jártak el helyesen, holott még csak ezután kellett volna a megyének a rendelet értelmében a panasz dolgában az igazságot megállapítania.

Ez a hang marad uralkodó a királynőnek a többi folyamodványok kapcsán tett intézkedéseiben és minden királyi rendelet világosan mutatja, hogy a királynő jobban hisz a parasztnak, mint a vármegyének. A sármellékiek első panaszát a vármegye még 1765 nyarán elintézte, Kramer azonban ennek ellenére új kérvényt nyújtott be közvetlenül a királynőhöz, amelyet Mária Terézia e megjegyzéssel küldött le a vármegyéhez: „A megye indítson nyomozást és ha ez igaz, megérdemel egy fiscajis actiót”.⁸ A kancellária erre vonatkozólag 1765 nov. 26-án azt a felterjesztést tette, hogy nyugodt ugyan afelől, hogy a vármegye eljárt a maga dolgában s azonfelül mivel a királynő a megye felterjesztése

¹ U. o. Náadori levéltár. No. 429. fasc 13. lad. 15. 1765 Jul. 5.

² U. o. Orig. refer. 1765. 62.

³ U. o. Helytartótanács levelei 1765. 848. 1765 ápr. 26.

⁴ U. o. Orig. refer. 1765. 241.

⁵ U. o. Benigna mandata 1765 febr. 4.

⁶ De severo domini terestralis dominatu.

⁷ Cur pro munere suo magistratuali supplicantibus ad se recurrentibus congrua remedia non subvenerit?

⁸ Comitatus solle es untersuchen; wenn es wahr ist, verdient es wohl eine fiscalaction.

alapján már döntött is ebben az ügyben, nem lehet azt elhinni, hogy a megye azt végre ne hajtotta volna, mégis mivel Ófelsége így szignálta a kérvényt, leküldendő a folyamodvány a megyéhez, de ha a parasztok alaptalanul panaszkodtak, el kell őket fogni. Ehhez az előterjesztéshez azonban ¹ a kancellária nem kapta meg a királynő hozzájárulását, mint-hogy Mária Terézia szavai szerint: „Sokféle eset adódik, amelyekben alattvalóim elől az ide való folyamodás útját el nem zárhatom”.²

A parasztok folyamodásait a megyékhez leküldve a királynő, még mielőtt a panasz igazságát tisztázták volna, mindig a parasztoknak előre is igazat adó kifejezéseket használt. Kezdetben kissé szelídebbek voltak szavai, de amikor az országgyűlés végleg visszautasította az urbáriumra vonatkozó törvénycikket, a királyi parancsok hangja keményebb lett. 1765 márc. 25-én a királynő már azt írta a kancelláriának, hogy a kemendiek parasztok „panaszkodnak a legutóbbi úriszéken rájuk rakott új, szokatlan és elviselhetetlen szolgálatok miatt és azért könyörögnek hozzánk, hogy rendeljünk el valamit az ő megvédésükre”.³ A kemendiek panaszának leküldésekor pedig, 1765 júl. 29-én már egyenesen ezeket mondotta a királynő: „Látható a kemendiek kérvényéből, mily szánalmasan panaszkodnak abban azon elviselhetetlen és hacsak rajtuk nem segítenek, romlásukra vezető terhekről, melyekkel földesuraik nyomják el őket”.⁴ Ugyanígy jelenti ki 1765. jun. 15-én minden nyomozás nélkül a királynő a szentgotthárdi parasztok ügyében, hogy „ezeket a szegény parasztokat túlságos terhekkal sújtják”.⁵ E szavak azután szinte formulaszerűleg ismétlődnek a királyi parancsokban oly formán, hogy azok szerint „a parasztok földesuraik által kívánt különböző igen súlyos és elviselhetetlen szolgálataikról és megterhelhetőségükről” panaszkodnak.⁶ Természetes, hogy ezek az erős kifejezések megfelelően növelték a parasztok bizalmát oly irányban, hogy most végre ők is igazságot fognak kapni, terheik is kisebbedni fognak, még pedig a magas pártfogóra való tekintettel megfelelő rövid idő alatt, úgy, hogy már nem sokáig kell az elnyomatás keserű kenyerét enniök. Megerősítette őket ebben a hitükben a királynő parancsainak azon elmaradhatatlan záradéka, hogy a hozzá folyamodókat ezért bántani nem szabad.

Vessünk egy pillantást arra is, vajjon megfelelt-e Mária Terézia viselkedése a parasztokban az izgatók által keltett azon reménységnek, hogy most az ő segítségével egy-kettőre gyökeres változás következik be életükben s az eddigi nyomorúság helyett sorsuk rövidesen jobbra fordul. A parasztoknak e tekintetben nagy csalódás volt osztályrészük. A királynő

¹ Orsz. levéltár Conceptus referadarum. 1765. 323.

² U. i. Órig Refer. 1765. 421. Ut autem et alii post sententiam comitatensem ad exsequendura remissam hue récurrentes subditi hie statim incaptiventur, hoc admit - tere non possum, cum varii dentur casus, in quibus nee eodum subditis meis recursum praescindere possim.

³ U. o. Benigna mandata 1765 márc. 25. Contra novas insolitas ac insupportabiles praestationes ex ultima celebratae sedisdominialis determinatione eis imposi'as querulando, adeoque quidnam eatenus per nos pro ulteriori eorundem conservatione clementer ordinari supplicat.

⁴ U. o. Quam lamentabiliter in iisdem excessivis atque insupportabilibus et nisi sublevantur ad extremam ipsorum ruinam reducentibus, quibus per dominia terrestria premuntur, oneribus conquerantur.

⁵ LT. o. Miseri subditi excessivis impositionibus aggravari.

⁶ így pl. Botfa, Alibánfa, Istvánd stb. paasztjai ügyében: „de varus praegravibus et insupportabilibus dominorum terrestrium praestationibus et oneribus”. U. o. 1765 aug. 12.

csakugyan szívesen fogadta hozzája való folyamódásukat, mert így módjában állott a magyar nemesség ellen fellépnie és remélhette, hogy amit közvetlen utón, t. i. törvényhozás által el nem érhetett, azt most közvetve el fogja érni és ha nem is a Corpus iurisba foglalt cikkely által, de tényleg mégis csak meg tudja változtatni a nemes és a jobbágy eddigi viszonyát és el tudja érni azt, hogy a parasztok ügyeinek végső elintézése ne a királytól független bírói döntés által, hanem közigazgatási utón, vagyis az uralkodótól függő helytartótanács útján a mindenkori uralkodó által történjék meg. Az út azonban, amely ide vezetett, ha nem is volt hosszú, mégse volt olyan, amelyen gyorsan lehetett volna előre haladni. A magyar kormányzatnak III. Károly alatt megállapított rendszere u. i. módot adott a királynővel egyet nem értő nemességnek, hogy ha teljesen nem is tudja lehetetlenné tenni Mária Terézia intézkedéseit, legalább is meg tudja lassítani a dolgok menetét, minek következtében a királyi rendelkezés, ha ellenük irányul is, jelentékenyen veszít erejéből. Így történt ez most is. Az Ígéreték, miket az izgatók a parasztnak tettek, természetesen nem fedték Mária Terézia igazi szándékait és csupán annyi volt igaz a parasztnak közt hirdetett ígérből, hogy a királynő tényleg segíteni akart a benne bizó és a hozzá folyamodó parasztságon. Az a körülmény azonban, hogy a parasztnak azonnal, szinte máról-holnapra várta ezt a segítséget, a királynő pedig csupán a magyar közigazgatás nagyon is lassan haladó szekerén tudott a messzeségből hozzájuk eljutni, az uralkodó segítségét türelmetlenül váró és vezetői által ezen hitében megerősített parasztnak erőszakos föllépéséhez vezetett, ami azután egy időre teljesen lehetetlenné tette Mária Terézia legjobb szándékainak megvalósulását is.